

הקדמה

המצה, שאותה אנו אוכלים בחג הפסח, טומנת בחובה עומק גדול מאוד. אף שבעבר, כשבית המקדש עמד על תלו, הקרבנות הם שתפסו את המקום המרכזי, בכל זאת שמו של החג בתורה הוא 'חג המצות'. המצה היא המאכל היחיד שנותן לנו בזמן הזה, שיש באכילתו מצווה דאורייתא. היא מלווה את עם ישראל כבר מימי אברהם אבינו, שלימד את לוט לאכול מצה בפסח ('ויעש להם משֶׁתָּה וּמִצּוֹת אִפְּהָ וַיֹּאכְלוּ' [בראשית יט ג]), והיא הלחם שעם ישראל מצווים לאכול לפני מכת בכורות, יחד עם קרבן הפסח. לא במקרה, היא גם הלחם שמאוחר יותר הם נאלצים להכין, בעת היחפזם לצאת ממצרים.

האיסור על החמץ גם הוא ייחודי. בשונה מהאיסורים האחרים, החמץ אסור בתכלית האיסור רק בזמן מסוים, ובשאר ימות השנה הוא ראוי ומשובח. בדברי הגמרא החמץ מסמל את היצר הרע. אם-כן, מדוע הוא אינו נאסר בכל השנה? כנראה יש בו משהו שלילי דווקא בתחילת הדרך, בזמן לידת העם, וכן בכל שנה בתקופה שבה אנו חוגגים לידה זו ועסוקים בביסוס כוח החירות מחדש. בהלכה מצאנו חומרה לא שגרתית ביחס לאיסור החמץ, חומרה שנובעת בין היתר מייחודיות זו - כיוון שבכל השנה הוא מותר, הרי שהסכנה להיכשל בו גדולה יותר.

בפרק זה המהר"ל מעמיק במהות המצה ובאיסור החמץ. מהו סודה של המצה? מהו האור הגדול הטמון בה?

ביאורים

יש כאלו שמתחילת הסעודה מצפים למנה העיקרית. אחרים אוהבים רק את המנה האחרונה. עם זאת, מה שנותן לסעודה את הקביעות, שתיחשב כסעודה, הוא הלחם. לכן ההגדה מתחילה עם התייחסות אל הלחם המיוחד של פסח, לחם העוני, לומר: כל הסעודה שלפנינו, עם המאכלים המיוחדים, אינם סתמיים, וכל הסיפורים והדיבורים שעוד יעלו סביב ההגדה אינם מנותקים מהאוכל. יש קשר מהותי בין השניים. הסעודה נועדה עבור ההגדה, וההגדה מיסודת על הסעודה. ההגדה אינה במתכונת של שיעור או הרצאה עיונית. הלחם מקיים את האדם, וכך המסורת שלנו - העוברת בהגדה - מקיימת אותנו.

אמנם, אף שדורשים את הביטוי 'לחם עוני' כ'לחם שעונים עליו', עיקר משמעותו הוא לומר עניות. ביטוי זה דורש הבנה, שהרי לעומת המרור, שבא לזכר העבדות, המצה היא חלק מסמלי הגאולה. 'שִׁבְעַת יָמִים תֹּאכַל עֲלָיו מִצּוֹת לֶחֶם עֲנִי כִּי בַחֲפֹזוֹ יֵצְאֲתָ מִמִּצְרַיִם' [דברים טז, ג]. אין לנו שום עיוניות לאכילת מצה אצל עם ישראל בתקופת עבדותם. את המצה אנו פוגשים לראשונה דווקא מליל מכת בכורות ואילך, רק מראשית הגאולה.

לעילוי נשמת אליעזר בן וידה ז"ל

לא היה נראה שההגדה נאמרת על הלחם, אבל כשקורא לקרואים אל הלחם ואחר כך אומר: מה נשתנה, נראה שהכל נאמר על הלחם. ומפני שאין קריאה זו אלא קריאתו של בעל הבית לבני ביתו, לכן נאמר דבר זה בארמית, שהיא היתה הלשון שדרך בני אדם לדבר בה אל בני הבית.

יש לשאול: למה נקראת המצה: לחם עוני, הרי יתכן שהיא תהיה מצה נאה כמצתו של שלמה המלך? לפי כמה מפרשים היא נקראת כך מפני שהיא נמוכה ביחס לפת חמץ שהיא גבוהה, כי כשעיסה מחמיצה היא נעשית גבוהה, ואילו המצה נמוכה כמו העני. טעם נוסף שנקראת המצה לחם עוני: כי היא מתעכלת בקביה לאט, ולכן עניים אוכלים אותה שלא יצטרכו להרבה מזון. ומה שאומרים שאכלו אבותינו בארץ מצרים, פירושו: שהמצרים היו מאכילים אותם בלחם זה כדי שישיהם הרבה זמן במעיהם ולא יתעכל, וזו הדרך להאכיל עבדים. עד כאן דבריהם. דברים אלו מוכחים מהכתוב ומהאמת, כי לא מצאנו בשום מקום בתורה שהמצרים היו מאכילים את ישראל מצות, אדרבא, אמרו בספרי על הפסוק: וזרנו את הדגה אשר נאכל במצרים חינם, האם המצרים נתנו להם דגים חינם, הרי נתנו לעשות לבנים אל נתנו להם חינם, כיצד דגים נתנו להם חינם? אלא חינם מהמצות. אם כן ברור שלא נתנו המצרים לישראל לאכול מצות. ועוד, נאמר בתורה שלא לאכול על קרבן הפסח חמץ: שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עוני כי בחפזו יצאת מארץ מצרים, אם המצה נקראת לחם עוני כי אותה אוכלים עניים, למה נימקה התורה לאכול את המצה כי בחפזו יצאת ממצרים, ולמה נקראת המצה לחם עוני אם המטרה לציין את הגאולה, הרי אין מקום לעניות בעשירות הגאולה?

אלא הסיבה לכך שהמצה נקראת לחם עוני, כי היא ההפך ממצה עשירה, שהיא מצה שיש בה שמן או דבש המעשירים את הלחם. ביאור הדבר: לענין אין אלא את עצמו, כי אין לו מזון אלא רק את גופו. לכן המצה שאין בה אלא מים וקמח, שזה עצם העיסה, נקראת: לחם עוני. שאור או מחמצת הם דבר הנוסף על עצם העיסה, וכאשר יש בה דברים אלה היא העיסה יותר עשירה ממצה עשירה, כי במצה עשירה העושר הוא מהמשקה הנוסף שיש בה, ואילו עיסה שיש בה שאור או מחמצת יוצאת לגמרי מגדר מצה. לכן המצה היא לחם עוני.

פרק נא

נושא הפרק: המצה לחם עוני

פתיחת הסדר
בהא לחמא
עניא, כדי שיאמר
את כל ההגדה
על לחם עוני

הא לחמא וכו', 'הכי גרסינו, ולא: כהא לחמא, דהא קרא פתיב (שמות טז, לב): למעון יראו את הלחם אשר האכלתי אתכם וגו'. מאמר זה סדרו חכמים זכרונם לברכה שיאמרו כדי לפרסם ענין הלחם הזה, ושהוא לחם עני שאכלו אבותינו במצרים. שפפני שקבעו לסדר הגדה על הלחם, כמו שדרשו (פסחים קטו, א): לחם עני (דברים טז, א), שזענין עליו דברים, לפיכך מתחיל בלחם וקורא קרואיו אל הלחם, כדי שיהיה נראה שכל מה שיאמרו אחר כך הוא על הלחם שהתחיל בו. ואם היה מתחיל: מה נשתנה, לא נראה שהוא אומר דברים אלו על הלחם. וכשאמר: הא לחמא וקורא את קרואיו אל הלחם, ואחר כך מתחיל: מה נשתנה, אז נראה שהוא עונה על הלחם הדברים האלו. ולפי שאין זה זך דברי בעל הבית שקורא את הכל אל הלחם, כדי לספר עליו הגדה, הוא בלשון שדרך לדבר אל בני ביתו בלשון ארמי.

הא לחמא עניא וכו'. יש לשאל: למה נקרא המצה: לחם עני, והרי אפשר שהיא נאה כמצת שלמה, ועל שם מה נקראת המצה: לחם עני? וראיתי לקצת אשר רצו לפרש דברי הגדה הזאת, דלכך נקרא עני, מפני שהיא נמוכה ואינה גבוהה. שהחמץ פאשר נתחמץ הוא נעשה גבוהה, ומצה היא נמוכה כמו העני הזה, לכן הוא לחם עני. הטעם השני: פת המצה היא קשה להתעכל באצטומא, ולכן היא מאכל עני כדי שלא יתעכל המזון במעיו, וזהו שאומרים: הא לחמא עניא דאכלו אבהתנא בארעא דמצרים. פרוש: כי במצרים היו מצרים מאכילים את ישראל מצה כדי שיתאחר באצטומא שלהם ולא יתעכל, שדרך להאכיל המצה לעבדים העושים את העבודה, עד כאן דבריהם.

והם דברים שייכחיש הפתוב והאמת, כי לא נמצא בשום מקום לא בפתוב ולא במשנה ולא בתלמוד שהמצרים היו מאכילים את ישראל מצה. ואדרבה, בספרי אמרו בפרשת בעלזותך (במדבר פסקה פ): זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים חנם וגו' (במדבר יא, ה), יש בענין שהמצרים היו נותנים להם דגים חנם, והלא פתיב: לכו עבדו ותבן לא ינתן לכם (שמות ה, יח), אם תבן לא היו נותנים להם חנם דגים היו נותנים להם חנם? אלא חנם מן המצוות. ועוד, שהפתוב אומר (דברים טז, א): לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עני כי בחפזו יצאת ממצרים. ואם לחם עני נקרא על שם שמאכילין אותו העני, למה אמרה התורה: תאכל עליו מצות לחם עני, שמאכילין אותו לעניים, כי בחפזו יצאת, ולמה קרא אותו בשם עני, דאין עניו במקום עשירות הגאולה?

אמנם פרוש הדבר כי המצה נקרא לחם עני הפך מצה עשירה, שפאשר יש בה שמן ודבש ונקראת עשירה, כי הדבר הזה מעשיר הלחם. וזה כי העני שאין לו אלא עצמו ואין לו מזון רק עצמו וגופו, והמצה גם כן פאשר אין בה רק עצם העסה, שעצמות העסה הוא המים והקמח וזהו עצמות עסה, ובה הוא לחם עני. ואם יש בו שאור או חמץ, טעם השאור והחמץ הוא נוסף על עצם העסה, וזה הוא יותר עשיר מן מצה עשירה, כי מצה עשירה בשביל שיש בה משקה זה עשירות שלה, ואמנם עסה שיש בה שאור או חמץ יצאה יותר מענין מצה שיש בגוף העסה חמץ, ולכן המצה היא לחם עני.

בפתיחת ההגדה אומרים: הא לחמא עניא וכו'. זו 'הגרסה הנכונה, ולא: כהא לחמא עניא, שהרי נאמר: למען יראו את הלחם אשר האכלתי אתכם וכו'. סדרו חכמים את אמירת הא לחמא עניא כדי לפרסם את הלחם שאכלו אבותינו במצרים, שהוא לחם עוני, וקבעו לסדר את ההגדה ולאמרה על הלחם הזה, כמו שדרשו חכמים: לחם עוני - לחם שעונים עליו דברים, לכן מתחילים את ההגדה בדיבור על הלחם, וקורא את הקרואים לסדר לבוא, כדי שיראו שכל מה שיאמר אחר כך נאמר על הלחם שבו התחיל את ההגדה. אם היתה ההגדה מתחילה במה נשתנה,

דעת קצת
מפרשים למה
נקראת המצה
לחם עני

דחיית הסדר
שהמצה מאכל
עניים

המצה לחם עוני
כי יש בה רק
עצמותה כעני